

Kasnoantički mozaici na području Trsatike

Peremin, Lucija

Undergraduate thesis / Završni rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:606386>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-27**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

Sveučilište u Rijeci

Filozofski fakultet u Rijeci

Odsjek za povijest umjetnosti

Mentor: prof. dr. sc. Marina Vicelja Matijašić

Student: Lucija Peremin

KASNOANTIČKI MOZAICI NA PODRUČJU TARSATIKE

Završni rad

Rijeka, rujan 2016. godine

Sadržaj

1. Uvod	3
2. Antička i kasnoantička Tarstika.....	4
2.1. Povijesne odrednice	4
2.2. Urbanistički razvoj	6
2.3. Pitanje recepcije kršćanstva u Tarsatici	8
3. Nalazi na Trgu pul Vele crikve: Ranokršćanska bazilika i mozaici.....	11
3.1. Otkriće ranokršćanske bazilike.....	11
3.2. Arhitektura.....	12
3.3. Kasnoantički mozaici	14
3.3.1. Mozaici narteksa	14
3.3.2. Mozaici južnog bočnog broda	16
3.3.3. Mozaici glavnog broda.....	18
3.3.5. Mozaici sjevernog bočnog broda	19
3.3.4. Mozaici u interkolumnijima	20
3.4. Problemi prezentacije kasnoantičkih mozaika na Trgu pul Vele crikve	20
4. Zaključak	22
5. Popis literature	24
6. Prilozi	26
7. Sažetak i ključne riječi.....	32

1. Uvod

Tema rada su kasnoantički mozaici na području Tarsatike s posebnim osvrtom na ranokršćansku baziliku otkrivenu na Trgu pul Vele crikve 2009. godine. Cilj rada je analiza kasnoantičkih mozaika na temelju dostupne literature, arheološkog izvještaja i fotodokumentacije prikupljene iz Konzervatorskog odjela u Rijeci te njihovo smještanje u kontekst mozaičke tradicije obale istočnog Jadrana.

Rad je podijeljen u sedam poglavlja. Prvo poglavlje čini uvod. U središnjem dijelu rada, u drugom poglavlju iznose se povijesne odrednice i urbanistički razvoj Tarsatike te se osvrće na probleme recepcije kršćanstva u Tarsatici. U trećem poglavlju naglasak je na ranokršćanskoj bazilici i mozaicima pronađenima na Trgu pul Vele crikve. U njemu se govori o otkriću ranokršćanske bazilike prilikom nadzora infrastrukturnih radova na Trgu pul Vele crikve, analiziraju se ostaci arhitekture bazilike i mozaik. Donosi se formalna i stilska analiza te komparativni primjeri mozaika s obzirom na njihov prostorni raspored. Na kraju poglavlja iznosi se problematika prezentacije kasnoantičkih mozaika. U četvrtom se poglavlju iznose zaključci, a na kraju rada priložen je popis literature, fotografije, sažetak i ključne riječi.

Tema ovog rada slabo je zastupljena u literaturi. Nalazi s arheološkog lokaliteta Trga pul vele Crikve još uvijek čekaju na objavu iako je od vremena arheoloških istraživanja do danas prošlo već sedam godina. U izradi rada korištena je novija literatura.

Korištena literatura za povijesni kontekst je knjiga iz 2009. godine *Tarsatički Principij - kasnoantičko vojno zapovjedništvo*, urednika Nikoline Radić-Štivić i Luke Benića te članak Martine Blečić *Prilog poznavanju antičke Tarsatike* iz 2002. godine. Prilikom osvrta na urbanistički razvoj Tarsatike korišten je recentni članak autora Palme Karković Takalić, Petre Predoević Zadković te Josipa Višnjica naziva *Nova arheološka karta antičke i ranosrednjovjekovne Tarsatike*. Ranokršćanski kontekst Tarsatike iznesen je pomoću članaka Nine Novaka *Prinos ranom kršćanstvu i urbanizmu Tarsatike* iz 2009. godine te *Starokršćanska Tarsatika* iz 1993. godine. Za opis mozaika korišteno je arheološko izvješće i fotografije s mjesta nalaza, a komparacije su izvedene iz knjige *Podni mozaici u Hrvatskoj od 1. do 6. stoljeća* autorice Jagode Meder te iz članka *Utjecaj antiohijskih mozaičnih uzoraka na mozaike Marusinca* čiji je autor Branko Matulić. Za objašnjenje problematike prezentacije mozaika korišteni su internetski izvori portala Novi List.

2. Antička i kasnoantička Tarstika

2.1. Povijesne odrednice

Rijeka koja se smjestila na uskom priobalnom pojasu Hrvatskog primorja grad je koji se očituje bogatom poviješću koja seže i do dvije tisuće godina unatrag od kada ona, sa statusom grada, kontinuirano egzistira. Njenom je osnivanju te daljnjem razvoju pridonio i specifičan geografski položaj. Reljefno je zaštićena jedne strane Učkom te s druge strane Velebitom, a istovremeno predstavlja prominentno komunikacijsko čvorište koje pruža lak pristup alpskom rubnom i srednjodunavskom prostoru, odnosno gornjoj Posavini i Panoniji. Ovaj geomorfološki položaj Rijeke, na račvanju pomorskih i kopnenih puteva, bio je primarni preduvjet za gospodarski, socijalni, ali i kulturni razvoj grada te šire riječke regije.¹

Početak civilizacije na prostoru Kvarnerskog zaljeva bez sumnje se pripisuje Liburnima. Već se u antičkim izvorima, točnije u logografskoj literaturi iz 6. stoljeća pr. Kr. nalaze prvi pisani spomeni sjevernog Jadrana i to u izvješćima o geografskoj i etničkoj raspodjeli spomenutog područja.²

Antička Tarsatika se razvila na temeljima predrimskog naselja o čemu svjedoče arheološki nalazi predmeta pronađeni istočno od Starog grada, povijesne gradske jezgre, tj. na prostoru današnjih ulica Dolac, Erazma Barčića, Pomerio i Dežmanove. Ovi arheološki predmeti datiraju se u period između 4. i 1. st. pr. Kr. i svjedoče o vjerojatnom postojanju manjeg liburnskog naselja, emporija u predrimsko vrijeme na prostoru današnje Rijeke. Tarsatiku prvi spominje Plinije u svom djelu *Naturalis historia* koji svoje podatke preuzima iz Varonova Periplusa iz 1. st. pr. Kr. Navedeni podaci govore u prilog postojanja Tarsatike na mjestu današnjeg Starog grada već u vrijeme Augusta.³ Klaudije Ptolomej ucrtava Tarsatiku u svom djelu *Geografija* te ju smješta na izbočeni rt. Ovaj neobičan položaj grada na izbočenom rtu objašnjava se pogreškom kasnijeg prepisivača, budući da su sve okolne geografske točke naznačene ispravno. Osim toga, Klaudije Ptolomej jedini spominje rijeku Rječinu pod grčkim imenom *Oieneus fl.*⁴

¹MARTINA BLEČIĆ, Prilog poznavanju antičke Tarsatike, u: *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 34. (2002.), 65.

²MARTINA BLEČIĆ, (bilj. 1), 68. – 69.

³NIKOLINA RADIĆ-ŠTIVIĆ, LUKA BENIĆ (ur.), *Tarsatički Principij - kasnoantičko vojno zapovjedništvo*, Rijeka, 2009., 27.

⁴PTOL.2. 16. 2.

Plinije navodi da Tarsatika u 1. stoljeću pr. Kr. ima položaj peregrinske gradske zajednice koja je Rimu plaćala posebno podavanje, tzv. *civitates stipendiaria*.⁵ U drugoj polovici 1. stoljeća ona postaje *municipium Latinum*. Municipalni je status gradu omogućio razvoj prema modelu rimskih municipija.⁶ Zahvaljujući rimskom utjecaju naredno stoljeće obilježeno je prosperitetom i dugotrajnim periodom mira – *Pax Romana*. Tarsatika je bila organizirana poput rimske gradske općine, tj. imala je gradski senat i magistrature.⁷

Sredinom 2. stoljeća počinju prodori barbarskih naroda Kvada i Markomana što je potaknulo pojačanje obrane organiziranjem posebnog obrambenog sistema *Praetentura Italiae* koji je trebao zatvoriti prilaze Italiji kroz istočne Alpe. Počelo se s izgradnjom mnogobrojnih obrambenih objekata poput utvrda, kula, zapornih zidova. Budući da je Tarsatika stekla važan položaj i funkciju unutar novog obrambenog sustava, moguće da je krajem 2. stoljeća postala središtem posebne prokuratorske provincije Liburnije. Prvi prokurator Liburnije bio je L. Artorije Kast. Pretpostavlja se da je krajem 2. i početkom 3. stoljeća prokuratorska provincija ukinuta i ponovno priključena Dalmaciji.⁸

Od 3. stoljeća Carstvo zapada u krizu. Dolazi do unutarnjih borbi za vlast koje su, posljedično, oslabile cijeli obrambeni sustav Carstva. Uslijed krize i sve većeg pritiska barbara na granice Carstva ojačan je i obnovljen stariji obrambeni sustav *Praetentura*. Gradi se novi sustav obrambenih zidova s logorima i posadama naziva *Claustra Alpium Iuliarum*, odnosno Bedem Julijskih Alpi. Paralelno s fortifikacijskim preinakama i adaptacijama, gradi se Tarsatički principij koji se datira u vrijeme cara Galijena (253. – 268.) ili njegovih nasljednika.⁹ Ovaj se sustav protezao od Tarsatike pa sve do *Nauportusa*, današnje slovenske Vrhnike.¹⁰ Pri formiranju navedenog obrambenog sustava Tarsatika je bila zamišljena kao središte određenog vojno-upravnog područja. Formiran je i tzv. Liburnijski limes – obrambeni zid koji je počinjao od samog grada i nastavljao se po usponu Sv. Katarine i Kalvarije, preko izvora Rječine, Grobničkog polja, Donjeg Jelenja i dalje prema sjeveru i zapadu s konačnom odrednicom u *Forum Iulii*. Sve indicije ukazuju na rastuću važnost Tarsatike unutar ovog obrambenog

⁵PLIN. NH. 3. 21, 140.

⁶MARTINA BLEČIĆ, (bilj. 1), 75. – 77.

⁷NIKOLINA RADIĆ-ŠTIVIĆ, LUKA BENIĆ (ur.), (bilj. 3), 29

⁸NIKOLINA RADIĆ-ŠTIVIĆ, LUKA BENIĆ (ur.), (bilj. 3), 29.

⁹NIKOLINA RADIĆ-ŠTIVIĆ, LUKA BENIĆ (ur.), (bilj. 3), 29.

¹⁰NIKOLINA RADIĆ-ŠTIVIĆ, LUKA BENIĆ (ur.), (bilj. 3), 30.

sistema.¹¹ Položaj Tarsatike bio je ključan time što je bila pomorska luka te je na taj način bila najbolje povezana s Italijom, posebice u kriznim situacijama.¹²

Unatoč obrambenom sustavu krajem 4. i početkom 5. stoljeća došlo je do uništenja principija. Sudeći prema arheološkim nalazima slojeva paljevine, principij je vjerojatno izgorio u požaru. Ovaj bi se događaj mogao povezati s provalom Vizigota koji na području Rimskog Carstva borave potkraj 4. i početkom 5. stoljeća. O mogućoj provali Vizigota u Tarsatiku svjedoči Klaudijanovo djelo *De bello Gothico* iz 402. godine. U djelu se spominje kako su se Vizigoti sukobili s rimskom posadom na rijeci Timavi što znači da su morali proći cestom *Senia – Tarsatica*. Od tog vremena principij je napušten i ni jedna njegova prostorija više ne obnaša bilo kakvu vojnu funkciju.

U 5. stoljeću Tarsatika se obnavlja, a period prosperiteta traje nekoliko stoljeća.¹³ Zapis Antonima Ravenjanina u *Cosmografiji* iz 7. stoljeća svjedoči o postojanju *Liburnie Tarsaciensis* što naglašuje važnost ovog područja.¹⁴ Zadnji spomen Tarsatike zabilježen je u franačkim izvorima 9. stoljeća u kojima se spominje kako su stanovnici Tarsatike ubili furlanskog vojvodu Erika.¹⁵

2.2. Urbanistički razvoj

Urbani se razvoj grada može djelomično rekonstruirati na temelju povijesnih podataka i arheoloških nalaza. Zahvaljujući arheološkim istraživanjima provedenima 2007., 2008 i 2009. godine u Riječkom starom gradu, stečen je bolji uvid u izgled antičke i ranosrednjovjekovne Tarsatike. Navedena su istraživanja potvrdila postojanje principija vojnog logora na prostoru današnjeg Trga Jurja Klovića. Također su ustanovila postojanje dviju faza termi i ranokršćanske bazilike u Užarskoj ulici i na Trgu pul Vele crikve. Na temelju dosadašnjih istraživanja potvrđena je pretpostavka o urbanizaciji Tarsatike u tri faze.¹⁶

Najranija se faza smješta u 1. i 2. stoljeće, a iz nje datiraju nalazi stambene arhitekture, tj. tzv. vila urbana na adresi Užarska 28 – 30. U ovu se fazu smješta i prva faza termi koje su bile locirane na Trgu Pul Vele crikve i u Užarskoj ulici ispod Crkve Blažene Djevice Marije te dio

¹¹MARTINA BLEČIĆ, (bilj. 1), 77. – 81.

¹²NIKOLINA RADIĆ-ŠTIVIĆ, LUKA BENIĆ (ur.), (bilj. 3), 30.

¹³NIKOLINA RADIĆ-ŠTIVIĆ, LUKA BENIĆ (ur.), (bilj. 3), 32.

¹⁴NIKOLINA RADIĆ-ŠTIVIĆ, LUKA BENIĆ (ur.), (bilj. 3), 32.

¹⁵NIKOLINA RADIĆ-ŠTIVIĆ, LUKA BENIĆ (ur.), (bilj. 3), 33.

¹⁶PALMA KARKOVIĆ TAKALIĆ, PETRA PREDOEVIĆ ZADKOVIĆ, JOSIP VIŠNJIĆ, Nova arheološka karta antičke i ranosrednjovjekovne Tarsatike, u: *Histria archeologica: Časopis Arheološkog muzeja Istre*, 45. (2015.), 114.

grobova sa zapadne gradske nekropole. O formiranju gradskih bedema u ovoj se fazi ne može govoriti sa stopostotnom sigurnošću te se pretpostavlja da grad u to vrijeme nije bio opasan obramenom fortifikacijom.¹⁷ O lokaciji foruma zasad nema nikakvih saznanja, dok ga Novak i Blečić smještaju na Trg pul Vele crikve te Suić pored pretpostavljenog položaja luke. Potonja je mogućnost isključena budući da su recentna arheološka istraživanja na spomenutom trgu potvrdila postojanje ranokršćanske bazilike koja tim prostorom dominira i gotovo ne ostavlja mjesta za gradski forum.¹⁸ Temeljem dosadašnjih nalaza pretpostavlja se da je Tarsatika onodobno bila manje naselje koje se pružalo duž morske obale.¹⁹ Plan grada Tarsatike vjerojatno je slijedio ustaljenu normu kvadratnog tlocrta s ortogonalnom mrežom ulica. S oprezom treba uzeti i pretpostavku o dva glavna smjera pružanja u gradu, kardo i dekuman, tj. o njihovom pružanju u smjeru današnje Medulićeve i Užarske ulice kako to predlaže Nino Novak.²⁰

Druga faza urbanizacije, tj. period 3. i 4. stoljeća, poprima vojni karakter. Najvažniji aspekt ovog razdoblja zasigurno je nova uloga Tarsatike kao početne točke obrambenog sustava – Claustra Alpium Iuliarum. Prisustvo vojske i povećanje broja stanovnika pridonijeli su novim gradnjama. Dijelovi grada iz druge faze su bedemi, Klaustra, principij, druga faza termi i veći dio grobova s istočne i zapadne nekropole. Postojanje kasnoantičkih bedema zabilježeno je na južnom i istočnom dijelu grada, a njihova se gradnja povezuje s provalama barbara koje su nastojale biti spriječene gradnjom novih fortifikacijskih sistema. Važno je napomenuti i jednu posebnost Tarsatike – vojna infrastruktura ne predstavlja temelj za njen urbanistički razvoj, već se ta infrastruktura formira na temeljima prethodne rimske. Tome svjedoči gotovo ista orijentacija principija u odnosu na prijašnje strukture.²¹

Sljedeća stoljeća obilježena su pojavom kršćanstva i gradnjom prvih kršćanskih sakralnih objekata. Ovaj vremenski period koji obuhvaća 5. i 6. stoljeće definiran je kao treća faza urbanizacije Tarsatike. U ovome se periodu grad počinje obnavljati o čemu svjedoči ranokršćanska bazilika na Trgu pul Vele crikve. Monumentalnost bazilike i kvalileta njenih mozaika ukazuju na razdoblje svojevrsnog prosperiteta koje je vladalo Tarsatikom. Neki autori

¹⁷PALMA KARKOVIĆ TAKALIĆ, PETRA PREDOEVIĆ ZADKOVIĆ, JOSIP VIŠNJIĆ, (bilj. 16), 129.

¹⁸PALMA KARKOVIĆ TAKALIĆ, PETRA PREDOEVIĆ ZADKOVIĆ, JOSIP VIŠNJIĆ, (bilj. 16), 129.

¹⁹PALMA KARKOVIĆ TAKALIĆ, PETRA PREDOEVIĆ ZADKOVIĆ, JOSIP VIŠNJIĆ, (bilj. 16), 129.

²⁰PALMA KARKOVIĆ TAKALIĆ, PETRA PREDOEVIĆ ZADKOVIĆ, JOSIP VIŠNJIĆ, (bilj. 16), 121. – 122.

²¹PALMA KARKOVIĆ TAKALIĆ, PETRA PREDOEVIĆ ZADKOVIĆ, JOSIP VIŠNJIĆ, (bilj. 16), 129. – 131.

razmatraju mogućnost grada kao biskupskog središta, no zasad ne postoje čvrsti dokazi koji bi potkrijepili takve indicije.²²

2.3. Pitanje recepcije kršćanstva u Tarsatici

Problematicom kršćanstva u Tarsatici u recentno vrijeme bavio se Nino Novak te je svoja zapažanja iznio u nekoliko radova. Također, treba uzeti u obzir da su njegovi radovi objavljeni prije sustavnih arheoloških istraživanja Principija i Trga pul Vele crikve. U svom radu *Prinos ranom kršćanstvu i urbanizmu Tarsatike* iz 2009. godine Novak opisuje antičku Tarsatika kao *civitas peregrinorum* osnovana tijekom druge polovine prvog stoljeća. Ističe kako Tarsatika ima ortogonalan raspored ulica, organizirane nekropole, trgovačku luku te urbane vile od kojih tzv. vilu urbanu u Užarskoj ulici 28 – 30 posebno ističe u svom radu. Njen je triklinij, prema Novaku, u kasnoj antici adaptiran u ranokršćanski oratorij. Novak još spominje i snažan vojni karakter grada od druge polovice 3. stoljeća te ranokršćanski kompleks iz 5. stoljeća na Trgu pul Vele Crikve. Novak opisuje ranokršćansku baziliku kao trobrodnu građevinu s narteksom zatvorenog tipa i „aneksnim memorijalnim ambijentima“. Također analizira i dio mozaika ističući kako je riječ o mozaicima geometrijskog dizajna.²³

Konstantin I. Veliki Milanskim je ediktom 313. godine izjednačio kršćanstvo s ostalim religijama u Carstvu. Taj događaj označio je kraj doba progona kršćana. Kršćanima cijeloga Rimskoga Carstva bila je osigurana sloboda vjeroispovijesti.²⁴ Prvi se kršćani u Tarsatici javljaju u posljednjim desetljećima 4. stoljeća nakon poraza Magnusa Maksimusa 388. i Eugenija 394. godine, znanih kao promicatelja rimskog politeizma. O tome kako su izgledali objekti bogoštovlja prvih tarsatičkih kršćana, kao što to navodi Nino Novak, zasada se može samo nagađati – vjerojatno su to bili manji kršćanski oratoriji, prenamijenjeni civilni prostori. Nino Novak iznosi hipotezu kako je tarsatički principij Alpske klauzure 4. stoljeća moguće bio mjesto gdje se odvijao svojevrsni vjerski dualitet, tj. okretanje dotadašnje *religio castrensis* koja podrazumijeva štovanje imperatora i vojnih božanstava Jupitera Dolichenusa, Marsa i Mitre prema kršćanskom trinitetu, tj. vojnicima i mučenicima kršćanstva. Prema Nini Novaku, riječ je o „lokalnim“ svecima koji su običnim građanima, a i vojnicima bili lokalno i kulturalno bliži

²²PALMA KARKOVIĆ TAKALIĆ, PETRA PREDOEVIĆ ZADKOVIĆ, JOSIP VIŠNJIĆ, (bilj. 16), 131.

²³NINO NOVAK, *Prinos ranom kršćanstvu i urbanizmu Tarsatike*, u: *Histria archaeologica: Časopis Arheološkog muzeja Istre*, 38. – 39. (2009.), 178. – 186.

²⁴Milanski edikt, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=40820>, posjećeno 26.8.2016.

– primjerice sv. Sebastijanu, pet splitskih mučenika Dioklecijanove garde i o tada naveliko popularnom kultu sv. Mihovila.²⁵

Nino Novak nadalje pretpostavlja postojanje triju sakralnih kompleksa u Tarsatici – sklop augustinskog samostana na Trgu Municipija, crkva sv. Fabijana i Sebastijana čiji su temelji nađeni na zapadnom zidu principija i crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije na čijem su mjestu prilikom istraživanja 1999. i 2002. godine pronađeni ostaci višebojnog podnog mozaika s motivima križa.²⁶

Novak nadalje tvrdi kako je za ranokršćanski kontekst važna i gradska kuća, tzv. vila urbana koja se nalazila na prominentnom položaju unutar grada – prema Novaku na križanju ulica dekumanus i kardo, tj. u današnjoj Užarskoj ulici broj 28 – 30. U prostoru sjevernog dijela kuće, tj. sjeveroistočno od atrija – u kaskadnom gradbenom slijedu i arhitektonskoj koncepciji vile urbane, pronađene su dvije antičke prostorije s ostacima podnih mozaika. Radi se o podnim mozaicima datiranim prema Novaku u 2. stoljeće, koji su se sastojali od središnjeg dijela ukrašenog crno-bijelim geometrijskim motivima i vanjskog širokog crvenog obruba. Podni mozaici povlače poveznice s mozaicima akvilejskih domusa 1. stoljeća. Nino Novak u svojoj interpretaciji naglašuje jedan motiv – uljnu svjetiljku *lucernu* koja se nalazi u ovalnom obrubu središnjeg motiva u prostoru mozaičkog poda triklinija. Novak tvrdi kako ovaj motiv formom odgovara obliku metalne lucerne i da ga treba analizirati u simboličnom značenju beskonačnog svjetla, a ne kao kakvu *genre* scenu. Oko spomenute prostorije pronađeni su kosturni grobovi. Kako u pronađenim grobovima nema traga grobnih priloga, Novak s oprezom razmatra mogućnost da je riječ o kršćanskim ukopima. Uzeći u obzir da je ova pretpostavka točna, prema Novaku, nova funkcija nekadašnjih prostorija kuće – triklinija i tablina bila bi funerarnog i sakralno-cemeterijalnog karaktera.²⁷

Od ranokršćanskih zdanja izvan gradskog perimetra autor izdvaja lokacije nekadašnjih crkava sv. Andrije smještene na raskrižju današnjih ulica Ciottine i Fiorella La Guardije i crkve sv. Lovre na mjestu današnje Strossmayerove ulice. Obje su crkve podignute na pripadajućim nekropolama. Zapadna ranokršćanska nekropola kod današnjeg riječkog nebodera, Andrejšćica, nastavila se na prostor prijašnje antičke nekropole. Prema Nini Novaku u polovici 5. stoljeća na ovoj je nekropoli pogidnuta cemeterijalna bazilika sv. Andrije. Ostaci mozaičkog

²⁵NINO NOVAK (bilj. 23), 171. – 172.

²⁶PALMA KARKOVIĆ TAKALIĆ, PETRA PREDOEVIĆ ZADKOVIĆ, JOSIP VIŠNJIĆ, (bilj. 16), 125.

²⁷NINO NOVAK, (bilj. 23), 176. – 180.

poda otkriveni su prilikom rušenja crkve sv. Andrije, krajem 19. st. Tada su izvađeni ulomci mozaika. Jedan ulomak sadržavao je natpis s posvetom donatorice Agape, koja je za spas svoje duše i svoje obitelji dala izgraditi površinu mozaika od 300 stopa. Veličina mozaika koju je Agape financirala upućuje da je crkva bila većih dimenzija. Ulomak s natpisom je izgubljen, a u Pomorskom i povijesnom muzeju Hrvatskog primorja sačuvan je drugi, manji s dijelovima geometrijskog ukrasa izvedenog višebojnim kockicama. Na području istočne nekropole, kod današnjeg Sušačkog nebodera, nalazila se crkva sv. Lovre koja je srušena u 19. stoljeću. Položaj na antičkoj cesti, podno Trsata uz Rječinu te sam titular sv. Lovre sve su faktori koji, prema Nini Novaku, svjedoče o „ranokršćanskoj provijenciji sakralnog cemeterijalnog zdanja“.²⁸

²⁸NINO NOVAK, (bilj. 23), 180. – 181.

3. Nalazi na Trgu pul Vele crikve: Ranokršćanska bazilika i mozaici

3.1. Otkriće ranokršćanske bazilike

Godine 1997. i 1999. prilikom nadzora infrastrukturnih radova na Trgu pul Vele crikve, s južne strane Kosog tornja otkriveni su dijelovi relativno dobro očuvanog, podnog višebojnog mozaika. Na istom dijelu, 1999. godine izvršeno je manje arheološko istraživanje prilikom kojeg su dokumentirane dvije zidom podijeljene prostorije ukrašene višebojnim podnim mozaikom, geometrijskih motiva. Nalaz je upućivao na postojanje nekog značajnog objekta na tom prostoru, a budući da je nalaz bio rezultat nadzora infrastrukturnih radova istražen je samo njegov manji dio. Nakon dokumentacije mozaici su konzervirani *in situ*.²⁹

Nekoliko godina kasnije prilikom nadzora infrastrukturnih radova 2002., otkriveno je da se mozaici protežu i na prostoru ispred pročelja crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije. Ovo otkriće svjedoči o pružanju ove građevine u smjeru istoka. Prilikom istraživanja uočeno je kako se na istočnom dijelu građevine javljaju bogatiji geometrijski motivi poput solomonova čvora i križeva – motivika koja je karakteristična za kasnoantičke mozaike ranokršćanskih građevina. Nadzor nad radovima izvršio je arheolog Konzervatorskog odjela u Rijeci Nino Novak. Nalazi su na ovom području potvrdili postojanje ranokršćanske bazilike.³⁰

Zadnje sustavno arheološko istraživanje istog prostora obavljalo se u periodu od 28.07.2008. do 23.02.2009. godine (Slika 1). Zaštitna arheološka istraživanja proveo je Hrvatski restauratorski zavod, a istraženo je područje krajnjeg istočnog dijela urbane jezgre Tarsatike i kasnije srednjovjekovne Rijeke. Drugim riječima, istražen je prostor Trga pul Vele crikve i Užarske ulice od Jelačićevog trga do zapadnog ugla s ulicom Janeza Trdine u riječkom Starom gradu. Istražena je površina od približno 1100 m². Voditelj istraživanja bio je mr. Josip Višnjić, a njegova je zamjenica bila Lea Čataj, dok su u istraživanjima sudjelovali i arheolozi HRZ-a, diplomirani arheolozi te studenti arheologije, konzervacije i pomoćni radnici.

Područje istraživanja bilo je već poznato stručnoj i široj javnosti po važnim arheološkim nalazima. Prilikom gradnje tadašnje zgrade Jugotona, današnje zgrade Croatia records-a, 60-tih godina pronađeni su ostaci antičkih termi. Istraživanja su potvrdila dvije faze termi, a pronađeni

²⁹JOSIP VIŠNJIĆ, LEA ČATAJ, ANDREJ JANEŠ, LUKA BEKIĆ, IVICA PLEŠTINA, IVAN JENGIĆ, KAMENKO KLOFUTAR, *Izvešće o provedenom arheološkom istraživanju prostorne cjeline Trga pul Vele crikve u riječkom Starom Gradu*, Dokumentacija Konzervatorskog odjela u Rijeci, Zagreb, 2009., 30. – 31.

³⁰JOSIP VIŠNJIĆ, LEA ČATAJ, ANDREJ JANEŠ, LUKA BEKIĆ, IVICA PLEŠTINA, IVAN JENGIĆ, KAMENKO KLOFUTAR (bilj. 29), 31. – 32.

su i ostaci triju prostorija s dobro očuvanim hipokaustom iz druge faze. Nakon što su nalazi dokumentirani, žrtvovani su za potrebe gradnje nove zgrade.³¹

Istraživanja koja su se odvijala od 2008. do 2009. godine potvrdila su postojanje dvije faze termi, dio bedema pronađenog na spoju Užarske ulice i Jelačićevog trga, ranokršćanske bazilike s raskošnim mozaicima te gotičke crkve uokolo koje se formiralo gradsko groblje. Otkriveni su i stambeni objekti te prva komunalna infrastruktura iz 19. stoljeća, te tragovi građevinskih radova koji su se odvijali u vrijeme Drugog svjetskog rata kada dolazi i do devastacije arheoloških nalaza.³²

3.2. Arhitektura

Zahvaljujući arheološkim istraživanjima potvrđeno je kako se Tarsatička ranokršćanska bazilika prostirala na području današnjeg Trga pul Vele crkve, a djelomično ispod crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije. Tokom istraživanja utvrđeno je da se bazilika gradi na ostacima starije gradnje, tj. na dijelovima antičkih termi iz druge faze. Istraživanja su otkrila postojanje pet prostorija koja su izvorno pripadala termama druge faze, ali su one gradnjom ranokršćanske bazilike adaptirane u sastavne dijelove same bazilike. Nasipavanjem podignuta je razina za podnicu mozaika, srušeni su pregradni zidovi između pojedinih prostorija, a na njima su postavljeni temelji za kolonade bazilike.

Nakon što su terme napuštene, njihov prostor je prenamijenjen. Slična se situacija napuštanja i prenamijenjene termi može naći i nedaleko od Rijeke – u gradu Krku. Na prostoru današnje krčke katedrale otkriveni su među ostalima i antički slojevi koji svjedoče o postojanju termalnog sklopa. Andre Mohorović potvrdio je postojanje tzv. antičke urbane insule koja se protezala u smjeru istok – zapad dužine od 36, 68 metara, a širine u smjeru sjever – jug preko 30 metara. Na navedenoj su se površili u cjelosti prostirale antičke terme. Osnovna se površina termalnog sklopa u većini zadržala do danas, a proporcije termi danas pokriva bazilikalna katedrala s prigradenim kapelama i sakristijom, dvorišni prostori uz sjeverni zid katedrale te djelomice uska cesta sjeverno od katedrale. Ono zbog čega je krčki primjer važan jest činjenica da su se antičke terme prilikom zatvaranja i napuštanja prenamijenile u sakralni prostor, a dokaz ovome je nalaz baptisterija ranokršćanske bazilike prilikom čije gradnje su iskorišteni postojeći

³¹JOSIP VIŠNJIĆ, LEA ČATAJ, ANDREJ JANEŠ, LUKA BEKIĆ, IVICA PLEŠTINA, IVAN JENGIĆ, KAMENKO KLOFUTAR (bilj. 29), 1. – 6.

³²JOSIP VIŠNJIĆ, LEA ČATAJ, ANDREJ JANEŠ, LUKA BEKIĆ, IVICA PLEŠTINA, IVAN JENGIĆ, KAMENKO KLOFUTAR (bilj. 29), 1. – 6.

elementi termi – točnije hipokausta. Baptisterij je pronađen u prostoru zapadno od centralnog bazena, tj. ispod poda današnje središnje sjeverne kapele. Također je važno napomenuti kako je ranokršćanski kompleks strogo slijedio tlocrtnu dispoziciju antičkih termi. Ovaj je primjer jedan od mnogih na obali istočnog Jadrana koji svjedoči prenamijeni javnih ili privatnih antičkih građevina u ranokršćanske. Ova se tvrdnja najviše odnosi na prostore termi koje su po svojoj tehničkoj i prostornoj dispoziciji, a posebice po simboličnoj povezanosti s vodom bile najadekvatnije za uređenje baptisterija.³³

Tarsatička bazilika bila je trobrodna longitudinalna građevina. Istražena je u dužini od 16,8 metara, a ukupna širina građevine iznosila je 17,6 metara. Istočni dio ovog ranokršćanskog kompleksa nije istražen zato što se nalazi ispod kasnije nadogradnje – crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije. Bazilika je na južnoj strani imala pretprostor tj. narteks. Narteks se protezao duž cijele širine bazilike, a njegova je unutrašnja širina iznosila 4,8 m. U narteks se ulazilo s bočne južne strane.³⁴ Činjenica kako su u prostoru nartekse pronađeni podni mozaici ide u prilog pretpostavki kako je bazilika bila zatvorenog tipa.³⁵ Zbog zvonika koji je sagrađen u kasnijem razdoblju na poveznici nartekse i glavnog te manjim dijelom bočnog broda, ne može se sa sigurnošću potvrditi gdje je točno bio lociran ulaz u sam bazilikalni prostor. No, logično je pretpostaviti kako se on nalazio točno na sredini prostora. Središnji je brod bio širok 8,2 metara, dok su bočni brodovi bili širine 3,7 metara. Brodovi crkve bili su međusobno odijeljeni kolonadama. Svaki je red kolonade započeo jednom lezenom na južnom zidu. Stupovi su bili prilično gusto raspoređeni tako da je razmak između lezene i prvog stupa iznosio 2,25 m, dok je interkolumnij iznosio približno 2 m. Stupovi, nažalost, nisu sačuvani, ali sačuvano je nekoliko njihovih baza oblika kvadra.³⁶

Na južnoj strani bazilike, između bočnih ulaznih vrata nartekse i prostorije iz vremena dogradnje termi smještena je prostorija u kojoj je pronađen vrijedan nalaz. Radi se o prvom cjelovitom sarkofagu pronađenom unutar perimetra grada. Sarkofag je jedinstven na prostoru Rijeke budući da se radi o jedinom sačuvanom ranokršćanskom sarkofagu na ovim prostorima, koji je ostao sačuvan i neoskrnut tijekom stoljeća. Sarkofag je jednostavan – na sebi nema nikakvih dekoracija ni natpisa. Stranice sarkofaga su prazne, a pokrov je na dvije vode s kutnim

³³ANDRE MOHOROVIČIĆ, *Novootkriveni nalazi antičkih terma, oratorija i starokršćanske bazilike u gradu Krku*, Radovi JAZU, 359, 1971., 28. – 29.

³⁴JOSIP VIŠNJIĆ, LEA ČATAJ, ANDREJ JANEŠ, LUKA BEKIĆ, IVICA PLEŠTINA, IVAN JENGIĆ, KAMENKO KLOFUTAR (bilj. 29), 32. – 33.

³⁵NINO NOVAK, (bilj. 23), 184.

³⁶JOSIP VIŠNJIĆ, LEA ČATAJ, ANDREJ JANEŠ, LUKA BEKIĆ, IVICA PLEŠTINA, IVAN JENGIĆ, KAMENKO KLOFUTAR (bilj. 29), 32. – 33.

akroterijima. Sarkofag je rađen od vapnenca slabije kvalitete te je vjerojatno riječ o materijalu iz lokalnog kamenoloma. U sarkofagu su pronađeni posmrtni ostaci djeteta starosti od 12,5 do 13,5 godina te jedna zlatna karika. Sarkofag se danas nalazi u dvorištu Pomorskog i povijesnog muzeja Hrvatskog primorja u Rijeci.³⁷

3.3. Kasnoantički mozaici

Arheološkim istraživanjem utvrđeno je kako su podni mozaici prekrivali cijelu površinu bazilike uključujući i narteks. Mozaici su sačuvani fragmentarno što je posljedica gradnji nadolazećih stoljeća – srednjovjekovne gradnje sakralnih objekata i zvonika te intenzivnih komunalnih gradnji koje su se vršile od 19. stoljeća.³⁸ Pronađeni kasnoantički mozaici su vrlo dekorativni te obiluju geometrijskim ukrasima. Mozaična se cjelina po prostornom rasporedu unutar bazilike može podijeliti u nekoliko grupa – mozaici narteksa, središnji i dva bočna broda bazilike te prostori interkolumnija. Navedene grupe mozaika međusobno se razlikuju po repertoaru motiva i njihovom organizacijom. Boje koje su korištene u izradi mozaika su crna, bijela, crvena i nijanse sive. Tehnika izrade je *tessellatum*.³⁹ *Opus tessellatum* je tehnika izrade mozaika koja podrazumijeva slaganje malih tesera do veličine 2x2cm od različitih materijala poput kamena, staklene paste, mramora, keramike i sl. Ovi se teseri slažu na određenu površinu kako bi se formirao neki prikaz.⁴⁰ U sljedećim će se poglavljima mozaici formalno i stilski analizirati te će se na temelju dostupne literature iznijeti poznati komparativni primjeri.

3.3.1. Mozaici narteksa

Središnji mozaik narteksa uokviren je s nekoliko bordura međusobno različitih motiva (Slika 3). U vanjskoj traci na podlozi od bijelih tesera izmjenjuju se motivi višestruko upisanih kvadrata i križeva koso ukrštenih krakova, naglašenog sjecišta i proširenih krajeva. Kvadrati su izvedeni od tesera crne, crvene, bijele i sive boje, dok su križevi crne boje s crvenim proširenjima. Na krajnjem sjevero-zapadnom kutu bordure nalazi se isti motiv križa, no u elaboriranijoj varijanti s dva para ukrštenih krakova, dok se u središtu kojeg tvore ukršteni

³⁷JOSIP VIŠNJIĆ, LEA ČATAJ, ANDREJ JANEŠ, LUKA BEKIĆ, IVICA PLEŠTINA, IVAN JENGIĆ, KAMENKO KLOFUTAR (bilj. 29), 33. – 45.

³⁸JOSIP VIŠNJIĆ, LEA ČATAJ, ANDREJ JANEŠ, LUKA BEKIĆ, IVICA PLEŠTINA, IVAN JENGIĆ, KAMENKO KLOFUTAR (bilj. 29), 30. – 31.

³⁹JOSIP VIŠNJIĆ, LEA ČATAJ, ANDREJ JANEŠ, LUKA BEKIĆ, IVICA PLEŠTINA, IVAN JENGIĆ, KAMENKO KLOFUTAR (bilj. 29)33.

⁴⁰THE EDITORS OF ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA, *Opus tessellatum*, <https://www.britannica.com/art/opus-tessellatum>, posjećeno 24.8.2016.

krakovi nalazi jedan crni teser. Može se pretpostaviti kako je ova kompozicija simetrična pa se isti motiv javlja i na krajnjem jugo-zapadnom kutu. Međutim, pročelni je zid narteksa nakošen te je stoga širina narteksa u sjevernom djelu nešto veća od nego na južnom dijelu. Samim time bordura je na sjeveru šira pa je na nju apliciran veći i kompliciraniji motiv koji dimenzijama jednostavno ne bi mogao biti apliciran u južni dio bordure.

Nakon ove slijedi šira bordura unutar koje su smještene kružnice u dva reda. Kružnice se međusobno dodiruju, a unutar njih su manji višestruko upisani kvadrati – crnih, sivih, crvenih i bijelih tesera. Motiv se ponavlja duž cijele bordure.⁴¹ Konkavni kružni isječci koje tvore kružnice crne boje punktirani su jednom tamnom točkom na svijetloj podlozi. Nakon dvorednih kružnica slijedi jedna bordura od bijelih tesera bez ikakvih motiva. Na nju se nastavlja bordura s motivom nasuprotno postavljenih zvončica razdijeljenih bijelom valovnicom od jednog niza tesera. Jedan niz zvončica izveden je sivim teserama, a drugi polikromno, sivim, crvenim i crnim. Na ovu borduru nastavlja se središnje polje narteksa.⁴²

Središnje polje narteksa sačuvano je fragmentarno. Ukrasna rubna traka od bijelih tesera uokviruje polje u cjelini. U polju se nalaze kvadrati, rombovi i kružnice koji su međusobno povezani pletenicama. Unutar kvadrata nalaze se raznoliki geometrijski motivi poput paralelno ukošenih crnih, crvenih i bijelih linija, zatim trokuta ili nazubljenih linija. Nijedna kružnica, nažalost, nije ostala sačuvana u cijelosti. Vidljiva je samo jedna djelomično očuvana višestruka kružnica.⁴³

Prema autorima arheološkog izvješća, paralele za središnji motiv nalaze se u Raveni i Grohotama, a datiraju se u 5. st.⁴⁴ U Grohotama, u jednobrodnoj ranokršćanskoj bazilici sličan se motiv nalazi u dograđenoj južnoj prostoriji. Ona je u cijelosti bila prekrivena mozaikom čija se kompozicija sastoji od većih kvadrata i krugova međusobno povezanih pletenicama koje ujedno i uokviruju cijelo polje.⁴⁵ Motivi bordura su više rašireniji, pa se tako bordura s motivom nasuprotno postavljenih zvončica razdijeljenih bijelom valovnicom od jednog niza tesera koje je opisao Branko Matulić, nalazi na mozaičnom podu na Marusincu datiranom u 5. stoljeće.

⁴¹NINO NOVAK, (bilj. 23), 186.

⁴²NINO NOVAK, (bilj. 23), 186.

⁴³JOSIP VIŠNJIĆ, LEA ČATAJ, ANDREJ JANEŠ, LUKA BEKIĆ, IVICA PLEŠTINA, IVAN JENGIĆ, KAMENKO KLOFUTAR (bilj. 29), 35.

⁴⁴JOSIP VIŠNJIĆ, LEA ČATAJ, ANDREJ JANEŠ, LUKA BEKIĆ, IVICA PLEŠTINA, IVAN JENGIĆ, KAMENKO KLOFUTAR (bilj. 29), 35.

⁴⁵JAGODA MEDER, *Podni mozaici u Hrvatskoj od 1. do 6. stoljeća*, Zagreb, 2003., 100.

Ovaj se motiv izvorno javio u Antiohiji u 4. st., a u Marusincu su ga prihvatile lokalne mozaične radionice – škole.⁴⁶

3.3.2. Mozaici južnog bočnog broda

Bordura koja se nalazi na zapadnom dijelu mozaičnog polja južnog bočnog broda sastoji se od jednog reda međusobno povezanih nepravilnih osmerokuta. Osmerokuti su bijele boje obrubljeni crnom linijom, a unutar njih su kvadrati crvene boje. Trokutasti isječci koje tvore osmerokuti punktirani su crvenim teserom na sivoj podlozi.

Središnje polje broda uokviruje vanjska traka od bijelih tesera, dok dvopruta pletenica uokviruje naizmjenično postavljene kvadrate i kružnice. Ova je pletenica trobojna – ona je crvene, bijele i sive boje. Unutar središnjeg polja teče trobojna ukrasna traka crvene, bijele i sive boje koja formira kvadrate i kružnice. Ovi su kvadrati i kružnice poredani naizmjenično, a unutar njih se nalaze različiti geometrijski motivi (Slika 4). Budući da je ovo polje vrlo dobro očuvano vidljivo je mnoštvo motiva unutar spomenutih kvadrata i kružnica koji će biti opisani u sljedećem odlomku. Prvo će se opisati motivi unutar kvadrata, a u sljedećem odlomku motivi unutar kružnica. Svi motivi bit će navedeni u smjeru pružanja od zapada prema istoku.

Krećući sa zapadnog dijela, u prvom očuvanom kvadratu vidljiva je inačica šahovskog polja. Šahovska polja su sastavljena od kombinacije crveno-bijelih i sivo-bijelih manjih kvadratnih polja. U sljedećem kvadratu javlja se neprekinuti niz motiva rogova, tj. pravokutno lomljenih raznobojnih retikularno izvedenih nizova. Nizovi su naznačeni tankim linijama crne, sive, bijele i crvene boje. Nadalje, u jednom kvadratu se javlja preplet motiva jastuka i sinusoidne trake koji međusobno zatvaraju veće i manje krugove, dok u centru prepleti tvore nepravilni osmerokut konkavnih stranica. U manjim su krugovima motivi križolikog cvijeta crvene boje, dok se u središnjem konkavnom dijelu nalazi križoliki cvijet načinjen od crnih tesera. U sljedećem kvadratu se nalazi četverokraka višestruka zvijezda. Ona tvori vanjske trokutaste isječke koji su punktirani crvenim trokutom. Unutar zvijezde nalazi se višestuki kvadrat ispunjen naizmjenično postavljenim crnim, bijelim i crvenim trokutima. Sva četiri vrha kvadrata su s njegove vanjske strane akcentirana crvenim trokutima. Sljedeći kvadrat sastoji se od mreže višestrukih kvadrata s naglašenim središtima. U krajnjem istočnom kvadratu nalazi se preplet četiri kvadrata koji u središtu zatvaraju oblik križa. Ovo je središte dodatno naglašeno

⁴⁶BRANKO MATULIĆ, Utjecaj antiohijskih mozaičnih uzoraka na mozaike Marusince, u: *Archaeologica opuscula*, 21. (1997.), 139.

križem crvenih linija. Unutrašnjost svakog od četiri manja kvadrata koje čini preplet ispunjeno je crvenom bojom. Zadnji očuvani kvadrat na istočnom dijelu sastoji se od motiva polikromnih rebara s ugibima izvedenih od nizova koji se pravilno izmjenjuju u obliku duge.

U prvoj očuvanoj kružnici na zapadnom dijelu mozaičnog polja nalazi se višestruki kvadrat unutar kojeg su naizmjenični crni, crveni i bijeli trokuti. Polukružni isječci koje zatvara kvadrat u unutrašnjosti su naglašeni crvenim polukrugovima. U sljedećoj kružnici nalazi se jedna kružnica unutar koje je četverolist sa četiri dijagonalno usmjerena lista. Uz obod kružnice s unutrašnje strane, između svakog lista, su parovi polukružnica. U sljedećoj kružnici vidljiv je motiv davidove zvijezde koju formira ukrasna traka crne, bijele i crvene boje. U središtu davidove zvijezde nalazi se motiv križolikog cvijeta izveden u crnoj boji. Sljedeća se kružnica sastoji od crnog kvadrata u kojem se nalazi motiv sfernih polikromnih elipsoidnih isječaka. Kvadrat u kružnici tvori polukružne isječke koji su akcentirani crvenim polukrugovima. U jednoj kružnici nalazi se opet motiv osmerokutne zvijezde koju čine dva ukrštena kvadrata. Unutar ove zvijezde nalazi se motiv križolikog cvijeta. Cvijet je formiran tako da ga čini križ hasta crne boje koje su uokolo dekorirane crvenim oblicima koji tvore florealni dojam. Unutar sljedeće kružnice nalazi se preplet koji čini jedan kvadrat. On je u središtu i u okolnim poljima koje zatvara preplet punktiran crvenom bojom. U jednoj se kružnici očituje motiv salomonovog čvora unutar višestrukog kvadrata. Nadalje, jedna se kružnica sastoji od višeslojnih koncentričnih kružnica. U prvom sloju crne boje nalaze se manje sivi, bijeli i crveni krugovi naslagani jedni na druge tako da je prekrivena polovica svakog kruga. Sljedeći sloj je bijele boje, zatim crvene, a kompozicija je na kraju punktirana bijelom bojom. Sljedeća kružnica ispunjena je višestrukim dijagonalno usmjerenim kvadratom čije su stranice nazubljene, tj. radi se o pravokutno lomljenim linijama stranica. One su izvedene polikromno – u crnoj, crvenoj, sivoj i bijeloj boji. Zadnja očuvana kružnica na istočnom dijelu polja južnog bočnog broda sastoji se od dva ukrštena višestruka pravokutnika koji tvore oblik križa. U svakom od četiri kuta ovog motiva s vanjske je strane crveni trokut koji akcentuira kuteve. Ovaj je cijeli motiv upisan u višestruku kružnicu. Na vanjskom obodu kružnice nalaze se bijeli trokuti na crvenoj podlozi.

Komparativne primjere za mozaik južnoga broda nalazimo na Marusincu. Riječ je o pojedinačnim motivima na ukrasnim poljima, a oni su sljedeći – red međusobno povezanih nepravilnih osmerokuta, dvopruta trobojna pletenica, pravokutno lomljeni raznobojni retikularno izvedeni nizovi, preplet motiva jastuka i sinusoidne trake koji međusobno zatvaraju veće i manje krugove, mreža višestrukih kvadrata s naglašenim središtima, polikromna rebra s

ugibima izvedenih od nizova koji se pravilno izmjenjuju u obliku duge i salomonov čvor. Identični motivi također su poznati iz Antiohije.⁴⁷

3.3.3. Mozaici glavnog broda

Mozaički pod glavnog broda može se podijeliti je u dva dijela. Zapadni dio manji je i tvori oblik pravokutnika. Nalazi se na prijelazu iz narteksa u glavni brod i uokviren je bordurom od bijelih tesera. Polje se sastoji od dijagonalne mreže višestrukih kvadrata tako da je razdjelna linija između dijagonalno postavljenih kvadrata zapravo ukrasna traka od bijelih tesera. U ovoj se ukrasnoj traci nalaze dijagonalno usmjereni višestruki kvadrati. Ovi su kvadrati izvedeni u crvenoj i bjeloj boji te punktirani crnom bojom. U višestrukim kvadratima koje uokviruje bijela ukrasna traka nalaze se sljedeći motivi: djelomično očuvana crna svastika na crvenoj podlozi, motiv višebojnih rebara s ugibima izvedenih od nizova koji se pravilno izmjenjuju poput duge i crveni križ. Svaki je kvadrat položen na crvenu podlogu, a na vanjskim stranicama kvadrata nalazi se po jedan bijeli manji kvadrat.

Drugi dio mozaičkog poda koji se pruža prema istoku veći je i sastoji se od monumentalnijih motiva. Dominantni motiv središnjeg polja je križ dvostrukih hasti kojeg formiraju dvoprute polikromne pletenice i polikromna ukrasna rubna traka (Slika 7). Na istraženom dijelu mozaičkog poda ovaj se motiv križa ponavlja četiri puta, ali moguće je da se nastavlja istočno prema svetištu – dijelu koji je danas neistražen.

Ovaj motiv križa zatvara kvadratna i pravokutna polja. U cijelosti je očuvano samo jedno kvadratno polje i ono se nalazi na krajnjem zapadnom dijelu mozaičkog poda glavnog broda (Slika 6). U ovom se polju nalazi motiv bijele kružnice upisane u kvadrat iznad koje se nalaze četiri dijagonalno usmjerena motiva vretena. Oni s kružnicom zatvaraju motiv malteškog križa crvene boje. Na vanjskom obodu kružnice te između listova, nalaze se po dvije polukružnice ispunjene crvenom bojom.

U sjeverozapadnom pravokutnom polju nalazi se motiv višestruke dijagonalne mreže kvadrata unutar kojih se nalaze križevi koso ukrštenih hasti, naglašenog sjecišta i proširenih krajeva. Križevi su crne boje s crvenim proširenjima. U sljedećem pravokutnom polju koje je sačuvano, na krajnjem istočnom dijelu mozaičkog poda, nalazi se inačica šahovskog polja. U poljima se nalaze sljedeći motivi: motiv dijagonalno usmjerenog, retikularnog izvedenog jednoreda u polikromiji, djelomično očuvani višestruki polikromni kvadrat „nazubljenih“

⁴⁷BRANKO MATULIĆ, (bilj. 46), 135. – 145.

stranica i u crni kvadrat upisan polikromni salomonov čvor. Na južnom dijelu nalazi se pravokutno polje s dijagonalnom mrežom kvadrata unutar kojih se nalazi motiv križolikog cvijeta izvedenog od sive i crvene boje na podlozi od bijelih tesera (Slika 9). Na samom istočnom dijelu mozaičkog poda glavnog broda vidljiv je u motiv višestukog dijagonalno osovljenog kvadrata unutar kojeg je crno-bijeli motiv zupčastog meandra od svastike s dvostrukim obrnutim okretom (Slika 11).

U velikom središnjem polju ostao je sačuvan samo manji dio votivnog natpisa (Slika 8). Djelomično su sačuvana četiri reda u kojima piše sljedeće:

...SCO

NIV...

ARIVSC...

SVISFFPDCCCXX

Autori arheološkog izvještaja navode kako se iz natpisa može iščitati kako Marius sa svojim sinom (ili djecom) daje izraditi 320 stopa (94,72 m) mozaika. Nažalost, ostatak ovog natpisa uništen je prilikom postavljanja kanalizacijskih cijevi prije dvadesetak godina.⁴⁸

Komparativne primjere za mozaik glavnog broda također nalazimo na Marusincu. Radi se o sljedećim pojedinačnim motivima - motiv višebojnih rebara s ugibima izvedenih od nizova koji se pravilno izmjenjuju poput duge, motiv bijele kružnice upisane u kvadrat iznad koje se nalaze četiri dijagonalno usmjerena motiva vretena i zupčasti meandar od svastike s dvostrukim obrnutim okretom. Navedeni motivi su također poznati iz Antiohije.⁴⁹

2.3.5. Mozaici sjevernog bočnog broda

Na krajnjem zapadnom dijelu sjevernog bočnog broda protežu se dvije bordure. Vanjska traka je šira i u njoj se nalazi niz kvadrata i višestrukih rombova. U kvadratima se nalaze različiti geometrijski motivi poput četiri manja kvadrata upisana u veći kvadrat, dijagonalno osovljeni višestruki kvadrat, motiv križa i dijagonalno usmjereni, polikromni retikularni jednoređi. U užoj borduri naizmjenično se ponavlja motiv križa koso ukrštenih hasti crnih tesera, naglašenog

⁴⁸JOSIP VIŠNJIĆ, LEA ČATAJ, ANDREJ JANEŠ, LUKA BEKIĆ, IVICA PLEŠTINA, IVAN JENGIĆ, KAMENKO KLOFUTAR (bilj. 29), 39.

⁴⁹BRANKO MATULIĆ (bilj 46), 135. – 145.

sjecišta i proširenih krajeva crvenih tesera u kombinaciji s manjim kvadratom načinjenog od crvenih tesera.

Središnje polje mozaičnog tepiha sjevernog bočnog broda ispunjeno je geometrijskim motivima koji su gušće raspoređeni u usporedbi s ostala dva broda i nartekсом. Mozaičku kompoziciju čini mreža višestrukih rombova i kvadrata unutar kojih se nalaze različiti motivi (Slika 12). Unutrašnjost višestrukih rombova punktirana je crnom bojom. Unutar kvadrata se po širini mreže ponavljaju sljedeći motivi: salomonov čvor, dijagonalno osovljeni trokuti, bijelo-crveni šesterokuti, polikromne šahovnice, dijagonalno usmjereni, polikromni retikularni jednoredi i motiv polikromnih rebara s ugibima od nizova koji se pravilno nižu u obliku duge.

3.3.4. Mozaici u interkolumnijama

U prostoru južne kolonade, konkretnije u području interkolumnija, također se nalaze mozaična ophođenja. Gledajući od istoka prema zapadu, jedno je polje interkolumnija ukrašeno motivom prepleta dviju kružnica unutar kojih se nalaze križevi proširenih hasta napravljenih od crvenih tesera (Slika 10). U drugom je polju djelomično očuvan motiv kvadrata unutar kojeg se nalazi kvadratna polikromna mreža. U sljedećem, najlošije očuvanom polju nazire se motiv polja šahovnice u kombinaciji sivo-bijele boje.

U prostoru sjeverne kolonade između središnjeg i sjevernog bočnog broda mozaična polja u interkolumnijama loše su sačuvana. Djelomično je sačuvano pravokutno polje na istoku unutar kojeg se prepoznaje motiv višestrukog dijagonalno osovljenog kvadrata i crveno-bijelih polja s varijacijama trokuta. Uglovi su akcentuirani bijelim poljima koja su punktirana crnom bojom. Sljedeće pravokutno polje interkolumnija sačuvano je vrlo loše i može se samo navesti kako se radi o geometrijskim motivima.

3.4. Problemi prezentacije kasnoantičkih mozaika na Trgu pul Vele crikve

Nakon što je 2012. godine završio natječaj za prezentaciju mozaika na Trgu pul Vele crikve projekt je stagnirao, a mozaici su otada sigurno konzervirani i pokriveni asfaltom. Ova je tema izazvala raznolike reakcije od kojih je bilo više negativnih, nego pozitivnih. Odabran je projekt zagrebačkog arhitekta Igora Franića koji u prvi plan stavlja arhitekturu, dok mozaici ispod nje ostaju jedva primjetni. Projekt Igora Franića podrazumijeva uređenje partera trga popločenjem gredama od drva, betona, aluminijske i stakla. S druge strane, projekt sedmero likovnika predvođenih povjesničarom umjetnosti u suranji s jednim arhitektom odbačen je komentarama

da je „skupina poptuno promašila posao kojeg se prihvatila“. Prema njihovom projektu mozaici bi ostali pod zemljom jer su na taj način najbolje sačuvani, a na parteru podijeljenom u sedam segmenata svaki bi umjetnik oblikovao po jedno polje mozaika. Originalni bi nalazi bili prezentirani na LED ekranu lociranom pokraj bočnog broda crkve te bi se ovdje smjestio i info punkt sa svim relevantnim informacijama o spomeniku.⁵⁰

Problem se mogao primjetiti već u samom sastavu žirija koji je rukovodio prijavljenim radovima, naime sastav su činili arhitekti i samo jedna povjesničarka umjetnosti, dr. sc. Marina Vicelja Matijašić.⁵¹ Nalaz na Trgu pul Vele crkve jedinstven je na riječkom području te zahtijeva da se njime bave isključivo stručnjaci i osobe specijalizirane za takav tip umjetničke baštine stoga bio žiri trebalo činiti podjednak broj arhitekata, konzervatora, povjesničara umjetnosti i umjetnika kako bi se mozaici prezentirali na način koji je zadovoljavajuć s estetskog i tehničkog aspekta.

Projekt arhitekta Igora Franića ipak je odbačen nakon što je Konzervatorski odjel u Rijeci uskratio suglasnost za njegovu izvedbu. Pročelnica Konzervatorskog odjela u Rijeci Gordana Sobota Matejčić u postupku davanja lokacijske dozvole iznijela je razloge zbog kojih Franićevo rješenje smatra neprihvatljivim. Razlozi su primarno tehničke prirode budući da se mozaični tepih nalazi na neravnom terenu, a dio se nalazi ispod novije arhitekture. Prema neslužbenim informacijama za projekt bi trebala biti formirana nova skupina ljudi – stručnjaka koji imaju iskustvo u radu s mozaicima. Trenutno Grad Rijeka nije u mogućnosti potaknuti provođenje daljnjeg projekta zbog oslabljenih financijskih mogućnosti pa stoga sve aktivnosti vezane uz nalaze na Trgu pul Vele crkve stagniraju.⁵²

⁵⁰NELA VALERJEV OGURLIĆ, Riječki mozaici: Što je važnije – arhitektura ili mozaici ispod nje? http://www.novilist.hr/Vijesti/Rijeka/Kultura/Rijecki-mozaici-Sto-je-vaznije-arhitektura-ili-mozaici-ispod-nje?meta_refresh=true, posjećeno 8.8.2016.

⁵¹NELA VALERJEV OGURLIĆ, (bilj. 43.)

⁵²NELA VALERJEV OGURLIĆ, Konačnu odluku donijet će eksperti za mozaike?, http://www.novilist.hr/Vijesti/Rijeka/Konacnu-odluku-donijet-ce-eksperti-za-mozaike?meta_refresh=true, posjećeno 6.8.2016.

4. Zaključak

U radu je opisan kasnoantički mozaični pod ranokršćanske bazilike koja je u Tarsatici zasigurno predstavljala važno sakralno središte. Iz opisa mozaične kompozicije zaključuje se kako motiviku čine isključivo geometrijski motivi. Očuvani mozaici ne sadrže ni jedan figuralni motiv. Primjećuje se velika sličnost između tarsatičkih mozaika i onih pronađenih u Solinu, tj. u cemeterijalnoj bazilici na Marusincu. Mozaici na Marusincu datirani su u prvu polovicu 5. stoljeća.⁵³ Branko Matulić smatra se da ih je radila lokalna salonitanska radionica koja je preuzela, ali i individualizirala mozaičke motive antiohijskih radionica.⁵⁴ Može se zaključiti da su majstori koji su radili tarsatičke mozaike preuzeli motive s cemeterijalne bazilike na Marusincu te su ih personalizirali, budući da se određeni motivi javljaju uz minimalne promjene u usporedbi s onima na Marusincu. Prema ovoj pretpostavci, može se govoriti o utjecaju antiohijskih radionica mozaika posredstvom onih salonitanskih. Isto tako, nije isključivo da su tarsatički mozaici importirani kako to navodi Nino Novak. Kao moguće radionice navodi istarsku, akvilejsku i, već navedenu, salonitansku.⁵⁵

Jagoda Meder u svojoj knjizi *Podni mozaici u Hrvatskoj od 1. do 6. stoljeća* ističe kako bez obzira na to što mozaici ne pripadaju ni jednoj od tzv. „velikih tema“ povijesti umjetnosti, oni na promatrača ostavljaju snažnu impresiju. Velik interes za hrvatske mozaike javlja se sredinom 19. stoljeća, a tome svjedoči i onovremena brojna dokumentacija vezana za mozaike koja je danas pohranjena u suvremene arhive. Mozaik je specifičan po tome što ga nije lako periodizirati budući da pripada konzervativnoj umjetnosti gdje repertoar dekorativnih elemenata ne izlazi iz već ustanovljenih okvira. Ipak, mozaici na području Hrvatske mogu se, prema Jagodi Meder, podijeliti u dvije skupine u skladu s dvijema povijesnim epohama sredozemne civilizacije. Prva, klasična epoha traje okvirno do 3. stoljeća, a nakon nje slijedi ona kršćanska koja donosi novu ideologiju te samim time i novi repertoar motiva.⁵⁶

U antičkom je svijetu 5. stoljeće period najvećeg procvata kršćanstva. Glavno sredstvo izražavanja prvih kršćanskih ideja bit će upravo mozaik. Riječka ranokršćanska bazilika može se po tipologiji mozaika datirati u 5. stoljeće što je na obali istočnog Jadrana vrijeme snažne crkvene organizacije.⁵⁷ U Saloni se u prvoj polovici 5. stoljeća gradi velika bazilika koju čini

⁵³JAGODA MEDER, (bilj. 45), 115.

⁵⁴BRANKO MATULIĆ, (bilj. 46), 134.

⁵⁵NINO NOVAK, (bilj. 23), 190. – 191.

⁵⁶JAGODA MEDER, (bilj. 45), 7. – 16.

⁵⁷JAGODA MEDER, (bilj. 45), 22.

arhitektonski sklop dvojnih bazilika – jedna je s običnim krovom, a druga je otkrivena, *basilica discoperta*. U južnoj bazilici, onoj običnog krova, mozaicima se prekrivaju glavni i dva bočna broda. U sjevernoj bazilici mozaicima se prekriva peristilno dvorište.⁵⁸ U drugoj se polovici 5. stoljeća crkva u Poreču proširuje i obnavlja u crkveni kompleks koji se sastoji od dvije paralelne crkve povezane zajedničkim narteksom. U Puli se u 5. stoljeću produljuje i crkva sv. Tome koja dobiva apsidu, podni mozaik i novi kameni namještaj. U drugoj polovici 5. stoljeća se, također u Puli, gradi velika trobrodna bazilika s ravnim začeljnim zidom. U osi bazilike podignuta je križna kristionica i biskupski dvor.⁵⁹

Izneseni podaci idu u prilog pretpostavci kako se i Tarsatika pridružuje ovom svojevrsnom „trendu“ gradnje i/ili obnove sakralnih prostora i opremanja istih mozaicima. Također je važno napomenuti i snažnu geometrizaciju karakterističnu za riječke mozaike koja je, uzeći u obzir brojne slične primjere, svoj vrhunac doživjela u 5. stoljeću. Ova strogost kompozicije i jasnoća forme nije sasvim slučajna – mnogi smatraju kako je ona uslijedila pored novog doktrinarnog stava. Nepostojanje figuralnih oblika ne bi se trebalo shvatiti kao osiromašenje motivike budući da se kroz povijest mnogo puta isticala vrijednost geometrijske apstrakcije.⁶⁰

Iako riječki mozaik ne može konkurirati impresivnim primjerima rimskih provincija Afrike, Hispanije, obiju Galija ili Istoka, on je primjer bogate prošlosti kako grada Rijeke tako i sveukupne tradicije mozaičke baštine istočnojadranske obale koja vjerno drži kontinuitet sve od 1. pa do 6. stoljeća.⁶¹

⁵⁸JAGODA MEDER, (bilj. 45), 115.

⁵⁹MARINA VICELJA MATIJAŠIĆ, *Istra i Bizant*, Rijeka, 2007., 59. – 79.

⁶⁰JAGODA MEDER, (bilj. 45), 20. – 24.

⁶¹JAGODA MEDER, (bilj. 45), 26.

5. Popis literature

MARTINA BLEČIĆ, Prilog poznavanju antičke Tarsatike, u: *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 34. (2002.), 65. – 122.

PALMA KARKOVIĆ TAKALIĆ, PETRA PREDOEVIĆ ZADKOVIĆ, JOSIP VIŠNJIĆ, Nova arheološka karta antičke i ranosrednjovjekovne Tarsatike, u: *Histria archeologica: Časopis Arheološkog muzeja Istre*, 45. (2015.), 113. – 136.

BRANKO MATULIĆ, Utjecaj antiohijskih mozaičnih uzoraka na mozaike Marusinca, u: *Archaeologica opuscula*, 21. (1997.), 129. – 149.

JAGODA MEDER, *Podni mozaici u Hrvatskoj od 1. do 6. stoljeća*, Zagreb, 2003.

ANDRE MOHOROVIČIĆ, *Novootkriveni nalazi antičkih terma, oratorija i starokršćanske bazilike u gradu Krku*, Radovi JAZU, 359, 1971., 19. – 34.

NINO NOVAK, Starokršćanska Tarsatika, u: *Diadora*, 15. (1993.), 175. – 204.

NINO NOVAK, Prinos ranom kršćanstvu i urbanizmu Tarsatike, u: *Histria archaeologica: Časopis Arheološkog muzeja Istre*, 38. – 39. (2009.), 169. – 195.

NIKOLINA RADIĆ-ŠTIVIĆ, LUKA BENIĆ (ur.), *Tarsatički Principij - kasnoantičko vojno zapovjedništvo*, Rijeka, 2009.

NELA VALERJEV OGURLIĆ, Riječki mozaici: Što je važnije – arhitektura ili mozaici ispod nje? http://www.novolist.hr/Vijesti/Rijeka/Kultura/Rijecki-mozaici-Sto-je-vaznije-arhitektura-ili-mozaici-ispod-nje?meta_refresh=true, posjećeno 8.8.2016.

NELA VALERJEV OGURLIĆ, Konačnu odluku donijet će eksperti za mozaike?, http://www.novolist.hr/Vijesti/Rijeka/Konacnu-odluku-donijet-ce-eksperti-za-mozaike?meta_refresh=true, posjećeno 6.8.2016.

THE EDITORS OF ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA, *Opus tessellatum*, <https://www.britannica.com/art/opus-tessellatum>, posjećeno 24.8.2016.

MARINA VICELJA MATIJAŠIĆ, *Istra i Bizant*, Rijeka, 2007.

JOSIP VIŠNJIĆ, LEA ČATAJ, ANDREJ JANEŠ, LUKA BEKIĆ, IVICA PLEŠTINA, IVAN JENGIĆ, KAMENKO KLOFUTAR, *Izvešće o provedenom arheološkom istraživanju prostorne cjeline Trga pul Vele crikve u riječkom Starom Gradu*, Dokumentacija Konzervatorskog odjela u Rijeci, Zagreb, 2009.

Milanski edikt, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=40820> , posjećeno 23.8.2016.

6. Prilozi

Slika 1. Pogled iz zraka na istraženi južni bočni brod ranokršćanske bazilike, preuzeto iz: *Izvešća o provedenom arheološkom istraživanju prostorne cjeline Trga pul Vele crikve u riječkom Starom Gradu*, Dokumentacija Konzervatorskog odjela u Rijeci

Slika 2. Sarkofag nađen u ranokršćanskoj bazilici, preuzeto iz: *Srednjovjekovna spomenička baština Kvarnera*, <http://srebak.ffri.hr/mapa/>, posjećeno 23.8.2016.

Slika 3. Mozaici narteksa, preuzeto iz: *Izvyješće*, Dokumentacija KORi.

Slika 4. Mozaici južnog bočnog broda, preuzeto iz: *Izvyješće*, Dokumentacija KORi.

Slika 5. Detalj mozaika južnog broda, preuzeto iz: *Izvyješće*, Dokumentacija KORi.

Slika 6. Detalj mozaika glavnog broda i interkolumnija sjeverne arkade, preuzeto iz: *Izvyješće*, Dokumentacija KORi.

Slika 7. Djelomičan prikaz motiva križa dvostrukih hasti formiranih od ukrasne trake i dvoprute pletenice u glavnom brodu, preuzeto iz: *Izvješće*, Dokumentacija KORi.

Slika 8. Votivni natpis u glavnom brodu, preuzeto iz: *Izvješće*, Dokumentacija KORi.

Slika 9. Mreža dijagonalnih kvadrata s motivima florealnih križeva u glavnom brodu, preuzeto iz: *Izvyjšće*, Dokumentacija KORi.

Slika 10. Mozaično polje u interkolumniju s motivom prepleta dviju višestruke kružnice u južnoj kolonadi, preuzeto iz: *Izvyjšće*, Dokumentacija KORi.

Slika 11. Motiv zupčastog meandra od svastike s dvostrukim obrnutim okretom u glavnom brodu, preuzeto iz: *Izvješće*, Dokumentacija KORi.

Slika 12. Mozaici sjevernog bočnog broda, preuzeto iz: *Izvješće*, Dokumentacija KORi.

7. Sažetak i ključne riječi

Glavni fokus rada su nalazi na Trgu pul Vele crikve, tj. ranokršćanska bazilika i njeni kasnoantički podni mozaici. U početnim poglavljima iznosi se povijesni kontekst počevši od predrimskog razdoblja pa do zadnjeg spomena Tarsatike u 9. stoljeću. Razdoblje antike i kasne antike u Tarsatici predstavljaju se detaljnije kroz urbanistički razvoj koji je zahvaljujući novim istraživanjima provedenima 2007., 2008. i 2009. godine moguće podijeliti na tri faze. U pogledu recepcije ranog kršćanstva na području Tarsatike navode se u literaturi iznesena mišljenja arheologa Nine Novaka. Središnji dio rada bavi se analizom nalaza na Trgu pul Vele crikve. Radi se o ranokršćanskoj trobrodnoj bazilici koja je čitavom svojom podnom površinom bila prekrivena mozaicima. Mozaici su podijeljeni prema prostornom rasporedu ranokršćanske bazilike i opisani. Za određene motive navedeni su komparativni primjeri. Spomenuta je i problematika prezentacije navedenih nalaza.

Ključne riječi: Tarsatika, kasna antika, rani srednji vijek, ranokršćanska bazilika, kasnoantički mozaici